

Kolme vuosikymmentä realisosialismista: Vapauden ja perinteiden tulkinnat demokratian reunaehtoina

Henri Vogt

Itäisen Euroopan demokratiakehityksen ajatellaan usein vähintäänkin pysähtyneen viimeisten vuosien aikana. Vuosien 1989–1991 vallankumousten lupaukset olisivat näin jääneet täyttymättä. Artikkelissa arvioidaan ensin tämän skeptisen näkemyksen levinneisyyttä ja tältä pohjalta lähdetään pohtimaan, voisiko näkemystä jotenkin hienovaraisistaa. Voisimmeko siis ymmärtää paremmin ja herkemmin, miksi kehityskulut alueella ovat olleet osin ongelmallisia ja odottamattomia? Vapauden erilaiset tulkinnat ja historiasta kumpuavien traditioiden merkitys nostetaan esiin kahtena kenties oleellisimpana seikkana tässä suhteessa.

Avainsanat: demokratisoituminen, itäinen Eurooppa, perinteen voima, vapaus

Johdanto

On kulunut kolmisenkymmentä vuotta siitä, kun itäisen Euroopan realisosialistiset järjestelmät yksi kerrallaan kaatuivat. Ihmeiden vuonna 1989 vallankumousten ketju kulki Itämeren rannoilta Mustallemerelle, Puolasta Bulgariaan. Baltian maista Liettuan ja Latvian parlamentit hyväksyivät itsenäisyysjulistuksen keväällä 1990. Neuvostoliiton loppu ja sen neuvostotasavaltojen vapautuminen tapahtui runsasta vuotta myöhemmin, elokuun 1991 Moskovan kaappausyrityksen jälkeen. Valtain vaihdokset olivat pääosin yleviä ja kauniita, miltei seesteisiä, Romaniaa lukuun ottamatta.

Nykytulkinnat, ainakin ulkopuolisten tekemät, itäisen (Keski-)Euroopan todellisuudesta tuntuvat kuitenkin olevan kaukana minkäänasteisesta seesteisyydestä, ainakin jos kuuntelee läntisten liberaalien näkemyksiä. Demokratian murtumista monessa maassa, erityisesti Unkarissa ja Puolassa, on pelätty aidosti; pandemian poikkeustila on vielä pahentanut tilannetta (vrt. esim. Elo ym. 2020). Pettynyt johtopäätös kuuluu, että näiden maiden asukkaat eivät oppineetkaan elämään uudessa vapaudessaan, kunnioittamaan vapausoikeuksia ja oikeusvaltioperiaatetta, kaikesta ”länneestä” saamastaan demokratiatuesta huolimatta.

Käsillä oleva lyhyt katsausartikkeli lähtee liikkeelle arvioimalla tämän skeptisen diskursusin levinneisyyttä ja syvyyttä ikään kuin meta-analyttisesti. Arviointi perustuu alueen kehityskulkuja hahmottaviin artikkeleihin johtavissa akateemisissa lehdissä. Tämän pohjustuksen jälkeen seuraavissa jaksoissa etsitään jonkinmoisia nyansseja tälle valtavirtana näyttäytyvälle tarinalle. Ihmisten tulkinnat vapauden muodoista ja kansallisten perinteiden juurtuneisuus tarjoavat esityksessä nyansseille lähtökohdan, ne voidaan nähdä demokratian reunaehtoina. Kun on seurannut ja tutkinut kehitystä tiiviisti koko kolme vuosikymmentä, tällaista kuvan hienovaraisuutta ja monipuolisuutta miltei automaattisesti toivoo (esim. Vogt 2010). Lopuksi vielä pohditaan, osin normatiiviseen sävyyn, miten kenties nykytilannetta voisi parantaa, ainakin teoriassa ja erityisesti eurooppalaisen politiikan tasolla.

Meta-analyysi

Teimme tutkimusavustaja Silja Porkkalan kanssa karkean analyysin siitä, miten syksystä 2018 syksyyn 2019, siis 30-vuotisjuhlien kynnyksellä ja ennen korona-pandemiaa, itäiseen Eurooppaan keskittyneissä tieteellisissä aikakauskirjoissa alueen tai maiden nykytilaa oli arvioitu.¹ Lehtiä valikoitui lopulta kolme: *East European Politics and Societies*, *East European Politics* ja *Communist and Post-Communist Studies*. Niissä kaikissa oli tältä yhdeltä vuodelta löydettävissä merkittävä määrä artikkeleita, joissa hahmoteltiin alueen – itäinen Keski-Eurooppa ja Euroopan puoleinen osa entistä Neuvostoliittoa – poliittista kokonaistilannetta jostakin suhteellisen kattavasta nykyisyyden näkökulmasta. Maantieteellisen rajauksen lisäksi jätimme siis pois ne artikkelit, joissa historiallinen näkökulma oli keskeinen tai joissa ei nykydemokratiaan liittyviä oleellisia teemoja juurikaan sivuttu.

Kategorisoimme relevantit artikkelit periaatteessa neliportaisesti. Kuten taulukosta 1 näkyy, valtaosa eli lähes 60 prosenttia oli nähtävissä *neutraaleina* selvityksinä, esimerkiksi puoluerakenteen kehityksestä tai oikeuslaitoksen toiminnasta. Varsin merkittävä osa, karkeasti 40 prosenttia, oli kuitenkin selkeästi asetelmaltaan tai johtopäätöksiltään *negatiivisia*, kehityksen katsottiin siis vahvasti haastavan demokratian periaatteita. Muutamia artikkeleita oli hankala kategorisoida ylipäänsä. Sen sijaan kategoria ”positiivinen” osoittautui jotakuinkin olemattomaksi näissä lehdissä, sillä vain yksi tällaisen attribuutin ansaitseva teksti oli tullut otokseemme mukaan.

Taulukko 1. Artikkelianalyysi itäisen Euroopan aikakauskirjoista

Lehti	Relevantit artikkelit syksy 2018–syksy 2019	Neutraalit / negatiiviset	Negatiiviset (%)	Teemanumeroita
<i>East European Politics and Societies</i>	34 (vol. 32, nro 3 ja 4; vol. 33, nrot 1–3)	17 / 12 (5 vaikea sana)	35 %	Puoluejärjestelmän kehitys 3/32
<i>East European Politics</i>	20 (vol. 34, nro 3 ja 4, vol. 35, nrot 1–3)	11 / 6 (2 vaikea sana; 1 positiivinen)	30 %	Demokratian takapakki (engl. <i>back-sliding</i>) 3/34
<i>Communist and Post-Communist Studies</i>	19 (vol. 51, nrot 3 ja 4; vol. 52, nrot 1–3)	6 / 11 (2 vaikea sana)	58 %	Oikeudellinen muutos jälkikommunismissa 3/51
Kaikki:	73	34 / 27	40 %	

Kävimme läpi myös kolmea muuta aikakauskirjaa samalta ajalta – *Journal of Democracy*, *Journal of Baltic Studies* ja *Europe-Asia Studies* – mutta näissä relevanttien artikkeli määrä oli varsin pieni. Vahvasti liberaaliin eetokseen sitoutuneessa amerikkalaisessa *Journal of Democracy* -lehdessä oli tosin yksi teemanumero itäisen Keski-Euroopan kehityksestä, ja kaikissa sen artikkeleissa yleiskuvaus oli negatiivinen eli kehityksen nähtiin lähteneen väärälle uralle viimeistään viimeisen kymmenen vuoden aikana. Toisaalta vahvasti aluetutkimuksellisesta ja alueeseen sitoutuneesta *Journal of Baltic Studies* -lehdestä löytyi useita tekstejä, jossa

1 Kiitän Silja Porkkalan avusta sekä Kosmopoliksen arvioijia saamistani tärkeistä kommentteista.

(Baltian) maiden nykykehitystä kuvattiin optimistisin äänenpainoin. Kategoria ”positiivinen” ei siis osoittautunut aivan turhaksi.

Negatiivisuuden vaikutelma on siis joka tapauksessa tällaisessa kokonaisanalyysissä huomiota herättävän vahva – siitäkin huolimatta, että yhteiskuntatieteen yksi tehtävä toki on toimia kriittisenä äänenä, tieteellisen neutraaliuden rinnalla. Laajasti siis ajatellaan esimerkiksi, että korruptio ja hyvä–veli-verkostot hallitsevat entisiä reaalisozialistisia maita, koulutuslaitos ei pysty pitämään huolta demokratiakoulutuksesta, epätasa-arvo lisääntyy edelleen, puolueiden uskottavuus, sosiaalinen koheesio ja yhteiskunnallinen kokonaisluottamus vähenvät, jopa oikeuslaitos on häilyväinen ja Venäjä nähdään ensisijaisesti uhkana. Kun näihin seikkoihin vielä liitetään sellaisia ongelmia kuin odotusten ja saavutusten välinen kuilu, luovan nuoren väestön massamaastamuutto rikkaampiin maihin sekä kasvavat elintasoerot niin rikkaiden ja köyhien kuin kaupunkien ja maaseudun välillä, yleisasetelma ei tosiaankaan huou optimismia. Negatiivisten artikkeleiden otsikot osoittautuivat myös usein raflaaviksi, sellaisiksi kuin ”How post-imperial democracies die”, ”Lost in transition, found in recession?” tai ”Aid Pradox: Strengthening Belarussian Non-democracy through Democracy Promotion”. ”Populistisen ideologian paksuuntuminen” (engl. *ideological thickening of populism*) ja demokratian teknokraattinen ontous (*technocratic hollownness*), politiikka vain teknisluontoisena päätöksentekona, ovat esiin nousevia käsitteitä, jotka näyttävät hyvin vangitsevan kehityskulkujen pääsuunnan (Kotwas & Kubik 2019; Cianetti 2018).

Osittain tämä piirtyvä kuva tietysti reflektoi sitä viime vuosina perin suosittua ja pääosin amerikkalaista kirjallisuuden lajia, jossa pohditaan demokratian alasajoa, merkittävältä osin Donald Trumpin valtakauden innoittamana. Esimerkkeinä mainittakoon sellaiset kansainväliset myyntimenestykset kuin *How democracies end* (Runciman), *How democracies die* (Levitsky & Ziblatt), *The Road to Unfreedom* (Snyder), *How Fascism Works: The Politics of Us and Them* (Stanley) ja *The People vs. Democracy* (Mounk). Suosiostaan huolimatta näiden teosten analyysi on usein suhteellisen ohutta – mutta niiden merkitystä globaalin uhkatietoisuuden ja demokratian peruutusvaiheretoriikan luojana ei voine aliarvioida. Jokainen itseään kunnioittava yhteiskuntatieteilijä tietysti haluaa pitää etäisyyttä suhteessa muodikkaaseen ja ilmeisen hyvin myyvään retoriikkaan.

Oli miten oli, tilannekuvausten ei nähdäkseni tarvitsisi olla näin negatiivisia; riskinä voi olla, että nämä kuvaukset alkavat tuottaa ja toteuttaa itse itseään. Konstruktivistisesti ajatteleva tuleekin vääjäämättä miettineeksi, millä lailla voitaisiin esittää selvästi valoisampi narratiivi näiden maiden kehityksestä – ja näin kenties luoda moniäänisempää kuvaa itäisestä Keski-Euroopasta.

Aineksia tällaiseen tarinaan voi periaatteessa löytää varsin helposti. Talouden tunnusluvut ovat tällä vuosituhannella näyttäneet tuolla alueella paremmilta kuin monessa muussa Euroopan kolkassa. Kasvuluvut ja työllisyyden kehitys ovat olleet maanosan sisäisessä vertailussa vahvoja (ks. esim. Eurostat 2020). Monista alueen pääkaupungeista on tullut dynaamisia uuden yritystoiminnan mahdollistajia, ero 30 vuoden takaiseen harmauteen on kerrassaan huima. Ja kun verrataan itäisen ja eteläisen Euroopan selviytymistä viime aikojen talouskriiseistä, voi olla, että entisissä kommunistimaissa on ollut siihen enemmän keinoja, historian

opettamaa valmiutta omien toimintatapojen uudelleen arviointiin maailman muuttuessa.² Kaikissa näissä maissa valtaosa väestöstä eläkin todennäköisesti keskimäärin paremmin kuin koskaan historian aikana, ja marginaali entiseen on vieläpä merkittävä, tosin subjektiiviset tulkinnat voivat vaihdella paljonkin (vrt. Pollack [2020, 229] itäisen Saksan suhteen). Ja vaikka jonkinmoinen kansallismielinen konservatismi toki hallitsee merkittävää osaa näistä maista, kenties jopa heikentäen aatetta vastustavien elämänlaatua, oppositioliikkeet ovat silti toistuvasti osoittaneet voimaansa. Mielenosoitusten sarjoja on järjestetty useimmissa maissa, viimeisimpänä Valko-Venäjällä syksystä 2020. Demokraattinen kulttuuri on eittämättä olemassa kaikissa maissa, vahvanakin, vaikka sitä usein on työnnetty syrjään. Vallankumousten perinnöt elävät.

Vapauden muodot

Ei siis ole missään nimessä olemassa yhtä totuutta itäisen Euroopan kehityksestä viimeisinä vuosina, narratiiveja voisi luoda monenlaisia ja eri maiden tilanteessa on tietysti merkittäviä eroja. Ajatukseni ei kuitenkaan ole kumota vallitsevaa ongelmantäyteistä kuvaa, vaan pohtia, missä erityisessä suhteessa sitä voisi hienovaraistaa tai suhteellistaa. Kaksi oleellista seikkaa, vapauden tulkintakehikko ja perinteiden juurtuneisuus, nousee vääjäämättä mieleen. Molemmat liittyvät siihen historialliseen jatkumoon, joka näissä maissa on vallinnut, ja ainakin osin siihen eettiseen ulottuvuuteen, joka näiden yhteiskuntien pitäisi pitää sisällään. Molemmat näyttävät myös saavan varsin rajallisesti huomiota lehtiotsessamme.³

Ensinnäkin siis voi olla, että (meidän, ulkopuolisten) pitäisi vielä enemmän pohtia vapauden merkitystä ja monimuotoisuutta tässä kontekstissa. Vuosien 1989–1991 murros kumpusi ensisijaisesti vapaudenkaipuusta, mutta jo tuolloin oli nähtävissä, kuinka moninaisia vapauden todelliset ja toivotut muodot ovat ja voivat olla. Vapaus voi määrittäytyä vapautena toisen haitallisesta vaikutuksesta, se voi olla onnellisuutta uusien kulutusmahdollisuuksien edessä, valinnanvapautta itsensä kehittämisessä. Tai se voi olla toive yhteiskunnallisten instituutioiden tasa-arvoisesta, vapautta luovasta ja ylläpitävästä toiminnasta, siten kuin Axel Honneth on paljon huomiota herättäneissä analyyseissään esittänyt. Näissä instituutioissa, olivatpa ne koulutuksellisia, kulttuurisia, liikuntajärjestöllisiä tai jopa markkinoihin liittyviä, yksilöt tulevat yhteen toistensa kanssa toteuttamaan itseään. Tämän tyyppisen vapauden, Honnethin terminologiassa *soziale Freiheit*, kunnioitushan on Suomessa ja muissa Pohjoismaissa poikkeuksellisen korkealla tasolla (vrt. Honneth 2014).

Yhtenä itäisen Euroopan perusongelmana onkin ollut, että vapaus, vapausajattelun sfääri, kaventui liikaa jo 1990-luvulla. Se ei ollut enää avoin, eettinen ja eepinen kuten vallanku-

2 Esimerkiksi Philipp Ther (2019, 278) sekä Jacques Rupnik ja Jan Zielonka (2013) antavat monta syytä selviytymiselle Etelä-Eurooppaa paremmin.

3 Lehtianalyysin artikkeleissa vapausulottuvuudet eivät olleet lainkaan keskiössä. Sen sijaan esimerkiksi David Wineriother ja Gilg Seeber (2018) korostivat yleisessä puolueanalyysissään kommunismin ja kommunismia edeltäneen ajan perinteen (engl. legacy) merkitystä demokraattisen järjestelmän kehityksellä. Jan Hornat (2019) puolestaan korostaa, kuinka koulutuksen sektorilla institutionaalisen jatkuvuuden rikkominen vuoden 1989 jälkeen on vaikeuttanut demokraattisen kansalaisuuden opettamista. Tomas Hellénin (1996) väitöskirja *Shaking Hands with the Past* on hieno mutta vähän tunnettu ”varhainen” suomalainen yritys hahmottaa itäistä Keski-Eurooppaa pikemminkin jatkuvuuden kuin muutoksen kautta.

mouksellisen liikehdinnän toiveikkaimpina hetkinä, vaan siitä tuli perustaltaan taloudellinen; positiivista vapautta toimia markkinoilla. Mutta samalla tästä uudesta vapaudesta tuli merkittävälle osalle näiden yhteiskuntien kansalaisista jollain lailla perustavan epätasa-arvon lisääntymiseen liittyvä kategoria. Monista siis tuntui, että uuden järjestelmän syvin olemus oli rikkaiden vapaus ja köyhien epävapaus – tai siis vain köyhyys (esim. Pusca 2008). Vahvaa sosiaalis-poliittiseen järjestelmään ja sen instituutioihin sitoutunutta vapauden ajatusta ei myöskään päässyt syntymään. Yhteisissä julkisissa instituutioissa koettiin lähinnä olevan ongelmia. Niitä ajettiin alas ja ne, joita ei ajettu, eivät useinkaan välttyneet korruptioepäilyiltä.

Tähän läheisesti liittyy se, että vapaus oli ja on myös normaaliutta, vapautta elää aivan tavallisesti ilman poliittisen järjestelmän jatkuvaa asioihin puuttumista, omiin arvoihin ja omiin traditioihin uskoen. Paradoksaalisesti kommunistinen järjestelmä opetti juuri tätä – vaikka nimenomaan vapaus normaaliutena oli kategoria, joka ihmisiltä puuttui. Järjestelmä nimittäin opetti yksilöitä, atomeita, elämään pienissä omissa poteroissaan, sillä näissä saattoi luoda itselleen ja läheisilleen jonkinmoisen vapauden illuusion. Juuri tätä kaikkein arkipäiväisintä vapauden muotoa, normaaliutta, meidän pitäisi enemmän ajatella, kun arvioimme poliittista kehitystä nyky-Euroopassa. Ehkä toive asioiden normaaliudesta saa ihmiset nimenomaan uskomaan, että ylhäältä, ”Euroopasta”, luotua arvopohjaa ei ole mitään erityistä syytä hyväksyä, vapauden nimissä.

Vapauden erilaiset määritykset ovat myös usein kuvastuneet korkeimman poliittisen tason julkilausutuissa toimintafilosofoissa. Jos ajattelee esimerkiksi itsenäisen Tshekin tasavallan toista presidenttiä Václav Klausia (2003–2013), hänelle vapaus oli olemukseltaan republikaanista ja tuo republikaanisuus saattoi toteutua vain kansallisvaltiollisessa yhteisössä. Tästä katsantokannasta Euroopan unionin päätöksenteko on aivan liian hajaantunut ja epäselvää ja kansalaisyhteiskuntakin vain ajaa omia partikulaarisia intressejään. Ero Klausin edeltäjän Václav Havelin ja tämän eurooppalaista ulottuvuutta ja aktiivista kansalaisyhteiskuntaa korostaneeseen demokratiakäsitykseen oli dramaattinen (vrt. Blaive & Maslowski 2010). Vapaus voi siis määrittyä sekä partikulaariseksi, erityisesti ”meitä” koskevaksi, että universaaliksi, kaikkien mahdollisuudeksi. Ehkä tämän hetken poliittinen ajanhenki, Euroopassa laajemminkin, korostaa tuota erityisyyteen palautuvaa vapauden mahdollisuutta, paradoksaalisesti itse asiassa liberaalin identiteettipolitiikan kaikuna.

Perinteen voima ja juurtuneisuus

Normaaliuden ajatukseen läheisesti liittyen, emme saisi aliarvioida historiallisten perinteiden voimaa ja sitä, kuinka hitaasti arvojärjestelmät yhteiskunnassa muuttuvat, missä tahansa yhteiskunnassa. Ihmisten koko arvomaailma ei ole luotavissa uusiksi poliittisen järjestelmän muuttuessa tai kun esimerkiksi tavoitellaan jäsenyyttä Euroopan unionissa. Kansallinen ylpeys, vaikkapa entisestä suurvalta- asemasta tai kunniakkaista menneisyyden taisteluista, vääjäämättä vaikuttaa ihmisten käyttäytymiseen, puhumattakaan esimerkiksi traditionaalisista käsityksistä siitä, mitä on olla mies tai nainen. Itäisessä Euroopassa vielä lisäksi on vahvasti koettu, että kansallisen kulttuurin jatkuvuus oli ollut vaarassa kommunismin vuosikymmeninä, eikä tilanne alati muuttuvan liberaalin globalisaation aikana osoittautunut juurikaan hel-

pommaksi. Niinpä kansallisen kulttuurin korostuksesta on tullut vahvasti politiikan puhetta hallitseva teema näissä itäisen Euroopan maissa (esim. Unkarin tapauksessa Nyssönen 2017, 52–55). Eurooppalaisen integraatioon kontekstissa teema on kääntynyt ja käännetty peloksi oman kulttuurisen erityisyyden menettämisestä, vaikkakin tuo pelko monelle suhteellistuu EU:sta saatujen taloudellisten ja vapaushyötyjen myötä (Jayet 2020). On myös huomattava, että tämän nationalistisen pohjavireen rinnalla, toisinaan vastavoimana, on kulkenut pikemminkin jonkinlainen yleinen skeptisyys, politiikasta pois kääntyminen, kuin vahva eurooppalaisten tai universaalien ideaalien painotus (Vogt 2018).

Heti vuoden 1989 vallankumousten jälkeen monet tutkijat (esim. Dahrendorf 1990; Offe 1991) yrittivätkin korostaa – siis ilmeisesti turhaan –, että taloudellinen ja poliittinen järjestelmä voidaan nopeasti uudistaa mutta kulttuurin syvärakenteiden muuttaminen sen sijaan vie vuosikymmeniä. Myös Charles Tillyn (1995) ajatteluun liitetty kaksitahoinen demokraatiakäsitys on tässä suhteessa oleellinen: demokratia voi yhtäältä olla prosessi, joka syntyy pitkän ajan kuluessa, yhteiskunnan käytäntöjen kehittyessä, laajojen kansankerrosten parissa. Toisaalta se voi olla ylätasolta luotu, siis eliittien aikaansaannos valtiollisten instituutioiden avulla ja suhteellisen lyhyellä aikajänteellä. Jälkimmäiseen vaihtoehtoon liittyen, jos kansallinen syväymmärrys demokratian suhteen ei ole vielä erityisen vahvaa, on mahdollista, että eliitit myös voivat toimia ikään kuin toiseen suuntaan, demokratiaa rapauttavasti valtiollisten instituutioiden kautta. Juuri näin on osassa maita ollut vaarassa käydä, kuten Antoaneta L. Dimitrova (2018) vakuuttavasti esittää keskittyessään nimenomaan eliittien ja kansalaisten välisiin suhteisiin alueen kehitystä arvioidessaan. On kiinnostavaa nähdä, muuttaako covid-pandemia jotenkin eliittien ja kansan välistä suhdetta pitkällä tähtäimellä näissä maissa – ja tietysti muuallakin.

Tähän läheisesti liittyen meidän tulisi kenties ajatella enemmän juurtuneisuuden (engl. *embeddedness*) käsitettä siinä mielessä kuin Karl Polanyi sen aikanaan klassikossaan *Suuri murros* kuvasi (1944/ 2009); John Ruggie (1982) esitteli käsitteen myöhemmin kansainvälisen politiikan sanastoon. Polanyiin metateoreettinen argumentti oli, että 1800-luvun lopussa talouden sfääri vapaan kaupan ideologian myötä yritettiin ikään kuin irrottaa muusta yhteiskunnasta, katkaista siltä juuret. Ja tuo yhteiskunta oli tällöin tavallaan pakotettu nousemaan takajaloilleen, vastareaktioon talouden pitämiseksi juurtuneena yhteiskunnan kokonaisuuteen. Kommunismi Venäjällä ja fasismi monessa maassa olivat tuon vastareaktion surullisia ilmentymiä, *New Deal* Yhdysvalloissa ja myöhemmin eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden rakentaminen sen sijaan myönteisiä (jälkimmäisestä Polanyi ei luonnollisestikaan puhu).

Samalla tavoin voidaan kenties ajatella, että itäisen Euroopan viime vuosien vastareaktio on ollut, ainakin jossain määrin, kritiikkiä sille yksisuuntaiselle eurooppalaistamispolitiikalle, jota 1990- ja 2000-luvuilla harjoitettiin (vrt. Raik 2004). Demokratia, vahva demokraatiapuhe, ja siihen liittynyt yksioikoinen tavoite tulla EU-eurooppalaiseksi olisi siis koettu jotenkin yhteiskunnasta irralliseksi, aivan kuin eliitit olisivat halunneet poisjuurruttaa (engl. *disembed*) Eurooppa-projektinsa yhteiskunnan todellisuudesta. Demokratia muuttui näin monen mielestä tyhjäksi fraseologiaksi – ja perinteiset arvot alkoivat tuntua houkuttelevammilta, niillä oli todellinen sisältö ja syvyys. Tässä suhteessa myös Rikhard Sakwan (2020) käyttämä termi

vuoden 1989 murrokselle, jäljittelevä vallankumous (engl. *mimetic revolution*), näyttäytyy pessimismistään huolimatta oikeutettuna.

Ehkä voidaankin ajatella, että kun läntinen Eurooppa alkoi tukea entisten kommunistimaiden muutosta 1990-luvulla, sen toimijat eivät tarpeeksi osanneet tiedostaa niitä noiden muutosyhteiskuntien omaperäisiä ja juurtuneita piirteitä, joita olisi pitänyt pyrkiä jalostamaan, oli kyse sitten tieteen tai terveydenhuollon instituutioista tai uskontoon liitettyistä merkityksistä. Ehkä läntisten toimijoiden tietoisuudessa lopulta vaikutti jonkinlainen modernistinen *idée fixe* siitä, että kaikki yhteiskunnat ovat matkalla samanlaisten institutionaalisten ratkaisujen kautta kohti ytimeltään samanlaista kapitalistista demokratiaa. Todellisuudessa institutionaaliset muodot ja niihin liittyvät toimintatavat vaihtelevat kuitenkin suuresti, samankaltaistumisen rinnalla kulkee myös erilaistumista, eurooppalaisen integraationkin sisällä (Ray & Stoyanova 2020, 419). Kun miettii meta-analyysimme valikoituneita artikkeleita, ei voi olla ajattelematta, että osassa niitä juuri näin käy: vertaileva herkkyys erilaisten institutionaalisten muotojen ja ratkaisujen suhteen ei pääse toteutumaan ja annettu kuva saattaa muodostua liian yksioikoiseksi.

Lopuksi

Pohtiessamme edellä kuvatun kaltaisia seikkoja, kehityskulkujen erilaisuutta, ristiriitaisia kuvia 30 jälkikommunistisen vuoden lopputulemista, tulee vääjäämättä mieleen vaatimus ymmärtämisestä ja arvostamisestakin – itse asiassa kunnioittaaksemme liberaalin demokratian periaatteita ja sen moninaisuutta. Sillä jos emme ainakin jotenkin arvosta ja yritä ymmärtää, on vaarana, että mielipiteet ja näkemykset entisestään kärjistyvät puolin ja toisin; jonkinmoinen *arvostava suvaitsevaisuus* voisi periaatteessa olla hyväksi (Forst 2003). Ehkä demokratian pinnallisessa toteuttamisessa, samalla kun on annettu elintasoerojen kärjistyä, on ollut aito syy, paradoksaalista kyllä, demokratian perusteisiin kohdistuvalle kritiikille, vaihtoehtojen etsimiselle muunlaisista ajattelun ja toiminnan tavoista. Tämänkaltaisen hienovarainen näkökulma ei kuitenkaan aikakauskirja-artikkelien meta-analyysissämme juuri noussut esille.

Mutta tämä ei tietenkään merkitse, etteikö meidän pitäisi suhtautua kriittisesti, hyvin kriittisesti, moniin tapahtumaketjuihin ja vaihtoehtoihin, joita näissä maissa näemme. Ne ovat usein olleet yksinkertaisesti huonoja tai vähintäänkin kyseenalaisia. Oikeuslaitosta tai viestinnän vapautta ei saa demokratiassa kuristaa. Edes korona-kriisi ei voi oikeuttaa kenellekään diktatorisia oikeuksia.⁴ Näin ollen pitää siis myös vakavasti miettiä, miten voimme puolustaa ja käytännössä tukea demokratiaa, siis miten se voi puolustaa itse itseään – ja vieläpä niin, että oikeus omiin juurtuneisiin perinteisiin säilyy tai ainakin tulee kunnioitetuksi. Tämä lienee pandemian aikakaudella entistäkin tärkeämpää, kun yhteiskunnat kaikin keinoin pyrkivät suojaamaan itseään, mahdollisesti demokraattisten perusoppien kustannuksella.

Keinoja demokratian puolustamiselle on. Meidän ei välttämättä tarvitse ryhtyä militanteiksi demokraateiksi, sellaisiksi, jotka ulosulkevat ”väärit” mielipiteet ja niiden kannat-

4 Tämän esseen ensimmäinen hahmotelma syntyi pari päivää sen jälkeen, kun Viktor Orbán 30.3.2020 oli julistanut maahan poikkeuslain, jonka nojalla hän sai hyvin laajat valtuudet määräämättömäksi ajaksi. Laki kuitenkin kumottiin tautitilanteen parannuttua, ja syksyllä toisessa pandemia-aallossa laki asetettiin voimaan 90 päivän määräajaksi.

tamisen, vaikka joissain tilanteissa sitäkin strategiaa on harkittava. Ulossulkemisen sijasta vahva sosiaalisten ja demokraattisten rakenteiden tukeminen ja toisaalta jatkuva yhteinen puntarointi, argumentteihin perustuva näkemystenvaihto, voi olla tehokkaampi tapa edistää demokratian arvoja (vrt. Malkopoulou & Norman 2017). Euroopan unionissa, ja ehkä ennen kaikkea Euroopan parlamentissa, pitäisi yrittää kehittää ja jalostaa tällaista puntaroivuuden mentaliteettia – vaikkapa siitä, mitä vapaus ja perinteiden voima itse kullekin merkitsevät. Tällöin se *politisoituminen*, joka on Euroopassa tapahtunut viime vuosina monella eri tasolla (esim. Zürn 2019), pitäisi ikään kuin kääntää positiiviseksi voimavaraksi. Erilaisten näkemysten syvälinen *yhteinen ja jaettu* arviointi ja artikulointi voisi tosiaankin tarjota uusia avauksia maanosan poliittiselle tilalle.

Voi siis olla, että vaaditaan myös omien läntisten arvojemme läpivalaisua. Ehkemme meidän osaa kyllin osaa tunnistaa vapauttamme. Sitä miten vapaus on tai ei ole juurtuneena yhteiskunnassamme.

Lähteet

- Blaive, Muriel & Nicolas Maslowski (2010): "The world of the two Václavs: European-minded vs. national(ist) intellectuals in Czechia". Teoksessa: J. Lacroix & K. Nicolaidis (toim.) *European Stories. Intellectual Debates on Europe in National Contexts*. Oxford: Oxford University Press, 257–274.
- Cianetti, Licia (2018): "Consolidated technocratic and ethnic hollowness, but no backsliding>: reassessing Europeanisation in Estonia and Latvia". *East European Politics*, 34(3), 317–336.
- Dahrendorf, Ralf (1990): *Reflections on the Revolutions in Europe*. Lontoo: Chatto and Windus
- Dimitrova, Antoaneta L. (2018): "The uncertain road to sustainable democracy: Elite coalitions, citizens' protests and the prospects of democracy in Central and Eastern Europe". *East European Politics*, 34(4), 257–275.
- Elo, Kimmo, Heino Nyssönen & Jussi Metsälä (2020): "Demokratia poikkeusoloissa". *Kosmopolis*, 50(5), 9–28.
- Eurostat (2020): The European Economy since the Start of the Millennium. A Statistical Portrait – Data 2001–2019. 2020 Edition. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/european_economy/index.html?lang=en, 8.4.2020.
- Forst, Rainer (2003): *Toleranz im Konflikt. Geschichte, Gehalt und Gegenwart eines umstrittenen Begriffs*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hellén, Tomas (1996): *Shaking Hands with the Past. Origins of the Political Right in Central Europe*. Commentationes Scientiarum Socialium 50. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters & The Finnish Academy of Science and Letters.
- Honneth, Axel (2011): *Das Recht der Freiheit. Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hornat, Jan (2019): "Democratization through education? Theory and practice of the Czech post-revolution education system and its reforms". *Journal of Communist and Post-Communist Studies*, 52(2), 271–281.
- Jayet, Cyril (2020): "The Meaning of the European Union and Public Support for European Integration". *Journal of Common Market Studies*, 58(5), 1144–1164.
- Kotwas, Marta & Jan Kubik (2019): "Symbolic thickening of public culture and the rise of right-wing populism in Poland". *East European Politics and Societies*, 33(2), 435–471.
- Malkopoulou, Anthoula & Ludwig Norman (2018): "Three models of democratic self-defence: Militant democracy and its alternatives". *Political Studies*, 66(2), 442–458.
- Nyssönen, Heino (2017): *Tasavallan loppu? Unkarin demokratian romahdus*. Jyväskylä: Atena.

- Offe, Claus (1994): *Der Tunnel am Ende des Lichts. Erkundungen der politischen Transformation im Neuen Osten*. Frankfurt am Main & New York: Campus Verlag.
- Polanyi, Karl (2009/1944): *Suuri murros*. Suom. N. Vilokinen. Tampere: Vastapaino
- Pollack, Detlef (2020): *Das unzufriedene Volk. Protest und Ressentiment in Ostdeutschland von der freundlichen Revolution bis heute*. Bielefeld: Transcript Verlag
- Pusca, Anca (2008): *Revolution, Democratic Transition, and Disillusionment: The Case of Romania*. Manchester: Manchester University Press.
- Raik, Kristi (2004): "EU accession of Central and Eastern European countries: Democracy and integration as conflicting logics". *East European Politics and Societies*, 18(4), 567–594.
- Ray, Larry & Veronika Stoyanova (2020): "Down with communism – power to the people: The legacies of 1989 and beyond". *Social Science Information*, 59(3), 407–424.
- Ruggie, John (1982): "International regimes, transactions and change: Embedded liberalism in the postwar economic order". *International Organization*, 36(2), 379–415.
- Rupnik, Jacques & Jan Zielonka (2013): "Introduction: The state of democracy 20 years on: Domestic and external factors". *East European Politics and Societies and Cultures*, 27(1), 3–25.
- Sakwa, Richard (2020): "1989 as a mimetic revolution: Russia and the challenge of postcommunism". *Social Science Information*, 59(3), 439–458.
- Ther, Philipp (2019): *Euroopan historia vuodesta 1989. Uusi talousjärjestys*. Suom. P. Malinen. Tampere: Vastapaino.
- Tilly, Charles (1995): "Democracy is a lake". Teoksessa: G. R. Andrews & H. Chapman (toim.) *The Social Construction of Democracy*. New York: New York University Press, 365–387.
- Vogt, Henri (2010): "Europa 20 Jahre nach der Wende – Zwischen Fiktion und Realpolitik". Teoksessa: R. Marti & H. Vogt (toim.) *Europa zwischen Fiktion und Realpolitik. Frankreich-Forum Jahrbuch 2009*. Bielefeld: Universität des Saarlandes & Transcript Verlag, 175–190.
- Vogt, Henri (2018): "Trajectories of attitudes towards European integration: The new member states and beyond". Teoksessa: P. Vihalemm, A. Masso & S. Opermann (toim.) *The Routledge International Handbook of European Social Transitions*. Lontoo: Routledge.
- Wineroither, David M. & Gilg U. H. Seeber (2018): "Three Worlds of Representation: A Linkage-Based Typology of Parties in Western and Eastern Europe". *East European Politics and Societies*, 32(3), 493–517.
- Zürn, Michael (2019): "Politicization compared: At national, European, and global levels". *Journal of European Public Policy*, 26(7), 977–995.